

Значення вивчення географії в умовах війни: перспектива шкільної географічної освіти

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.4.special-2/19>

Масляк П.О., Уліганець С.І., Сировець С.Ю., Шинкаренко У.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна, uliganecz@ukr.net

Анотація. У статті наведено аналіз сучасного стану вивчення географії в школі та ЗВО в Україні, зосереджуючись на практичних аспектах використання географічної інформації суспільством. Швидкі зміни у світі можуть призводити до застарівання навчальних матеріалів. Політична карта світу може змінюватися через геополітичні події, а дані про зміну клімату також стають все більш актуальними. Традиційні методи навчання географії можуть бути недостатньо інтерактивними, що може знижувати зацікавленість учнів та ускладнювати їхнє засвоєння матеріалу. Особлива увага приділена ролі та значенню шкільної географії в умовах війни, розглянуті можливості усвідомлення її важливості у кризових ситуаціях, що виникають у всіх сферах суспільного життя. Також розглянуто значення географії у процесі післявоєнного відновлення України, підкреслюючи необхідність комплексного підходу до її вивчення та використання в різних аспектах суспільного розвитку.

Ключові слова: шкільна географія, географічні знання, нація, географічна освіта, свідомість, географічна інформація у ЗМІ, географічні знання на війні, участь географії у післявоєнній відбудові.

The significance of studying geography in the conditions of war: the perspective of school geographic education

Masliak P., Uliganets S., Syrovets S., Shynkarenko U.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, uliganecz@ukr.net

Abstract. The article analyzes the current state of geography education in schools and universities in Ukraine, focusing on the practical aspects of the use of geographic information by society. Rapid changes in the world can lead to the obsolescence of educational materials. The political map of the world can change due to geopolitical events, and data on climate change is also becoming increasingly relevant. Traditional methods of teaching geography may not be interactive enough, which can reduce students' interest and make it difficult for them to learn the material. Particular attention is paid to the role and importance of school geography in wartime, and the possibilities of realizing its importance in crisis situations arising in all spheres of public life are considered. The importance of geography in the process of post-war reconstruction of Ukraine is also considered, emphasizing the need for an integrated approach to its study and use in various aspects of social development.

Keywords: school geography, geographical knowledge, nation, geographical education, consciousness, geographical information in the media, geographical knowledge in war, participation of geography in post-war reconstruction.

Вступ. На поточний момент доля України визначається не стільки історією чи літературою, скільки фактором географії. В умовах ведення бойових дій географічне положення, природні умови і ресурси, тощо мають куди більше значення, аніж дискурс щодо історичного минулого абощо.

За обставин швидкоплинних подій, зумовлених війною, вичерпний аналіз процесів і належне оперативне реагування на них виявляються надскладним завданням, реалізація якого передбачає володіння неабиякими навичками та вміннями. Окрім іншого причиною тому є зниження рівня передбачуваності та прогнозованості соціально-політичних процесів, нарощування рівня хаотичності у сфері економіки. При цьому, поглиблене вивчення географії несе в собі певний потенціал щодо нарощування рівня адекватності відтворення загального стану країни, аналізу особливостей протікання бойових дій, абощо.

Мета даного дослідження полягає у аналізі ролі вивчення географії у школі та тенденції впливу вивчення географії у ВНЗ.

Підхід до навчання географії розглянемо через наступні аспекти:

- ефективність навчання географії в Новій українській школі (НУШ) визначається наступними аспектами: комплексний аналіз (він розвиває у учнів здатність до комплексного аналізу, моделювання та прогнозування природних і соціально-політичних явищ); рівні узагальнення (локальний, регіональний і глобальний рівні, що дозволяє учням краще розуміти географічні процеси); інтеграція знань (державний стандарт передбачає інтеграцію освітніх галузей, що сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу); розвиток критичного мислення (НУШ прагне виховати учнів, здатних до критичного мислення і застосування знань у житті); ефективність навчальних технологій (використання ефективних навчальних технологій, орієнтованих на рівень їхньої ефективності, що включає науковість, системність, передбачуваність і оптимальність). Ці аспекти сприяють підвищенню якості географічної освіти та формуванню учнів як всебічно розвинутих особистостей, готових до викликів сучасного світу. Таким чином, навчання географії в умовах Нової української школи передбачає новий підхід до географічної освіти. Це включає розвиток комплексного аналізу, моделювання та прогнозування природних і соціально-політичних явищ. Освітня програма з географії в НУШ спрямована на формування учня як особистості, здатної до критичного мислення, з розумінням основних закономірностей природи та її впливу на суспільство. Для вчителів географії важливо структурувати зміст навчання та використовувати ефективні методи відповідно до вікових особливостей учнів. Це допоможе учням не тільки засвоїти знання, але й навчитися застосовувати їх у житті. Курси географії в НУШ також включають підготовку до ЗНО, з акцентом на історію географічних відкриттів, використання карт та планів, а також розуміння географічних процесів. Методичні рекомендації для викладання географії в НУШ наголошують на необхідності інтеграції знань з природничих наук, щоб учні могли відповідально взаємодіяти з навколишнім природним середовищем.

- ефективність навчання географії в ЗВО. Розглянуто підготовку фахівців за ОП «Географія» спеціальності 014 Середня освіта (Географія) яка здійснюється в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на географічному факультеті – провідному навчально-методичному і науковому центрі географічної освіти в Україні. Визначено, що метою даної програми є підготовка конкурентоспроможних фахівців зі сформованими загальними та спеціальними (фаховими) компетентностями в предметній області географії для ефективного виконання професійних завдань та обов'язків освітнього, науково-дослідницького та інноваційного характеру в галузі сучасної географічної освіти. Основний фокус навчальних дисциплін та практик, включених у програму, – на актуальні напрями географії, географічної освіти, шкільного туризму та краєзнавчої діяльності і, разом з тим, на загальні засади методології наукової та професійної діяльності.

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.4.special>

<http://constructgeo.knu.ua>

- ефективність навчання географії в Малій академії наук України (МАН) має на меті поглиблене вивчення географічних наук, розвиток науково-дослідницьких навичок та підготовку до зовнішнього незалежного оцінювання. Програма для секції географії МАН розрахована на слухачів шкільного віку і включає лекційний курс та практичні заняття. Основні завдання програми включають: розуміння структури географії як науки; застосування методів географічного дослідження; розширення географічного кругозору; формування свідомості юного географа-науковця.
- ефективність навчання географії як професійний розвиток, самоосвіта – різноманітні курси, які пропонує МАН України під час яких є можливість ознайомитись з можливостями застосування дослідження Землі на основі хмарних сервісів EO Browser, Google Планета Земля, Google my Maps, ArcGis Online, NASA Worldview, LandsatLook у кліматичних, гідрологічних, лісових, сільськогосподарських дослідженнях тощо.

Огляд, монографій, наукових статей провідних науковців виявив, що основні напрямки досліджень присвячені наступним аспектам: в роботах Мальчикової Д., Мезенцева К. [7], здійснено аналіз процесу сучасної трансформації стандартів базової географічної освіти в Україні та зарубіжних країнах і визначено вплив цього процесу на формування публічного іміджу географії; Назаренко Т, досліджує проблеми методики навчання географії в загальноосвітніх закладах України та Європи, проблеми підручникотворення. А також проблеми, пов'язані з процесом формування картографічної грамотності в учнів основної школи на уроках географії через введення картографічних понять; Топузовим О, Вешніковою Л, Морозовим С, Шакарапутовою Л, Удовиченко І.[3] у своїх працях висвітлювали питання особливостей реалізації компетентнісного підходу в процесі навчання учнів географії в загальноосвітніх закладах; Філончук З, Волошинюк О, Іванова В. пропонують впроваджувати елементи медіаосвіти у процес вивчення окремих наскрізних тем шкільного курсу географії.

Аналіз законодавчих актів та офіційних документів базувався на дослідженні: Державного стандарту базової середньої освіти; Концепції «Нова українська школа»; Закону України «Про освіту»; Закону України «Про загальну середню освіту»; Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти; модельні навчальні програми для ЗЗСО, що дало можливість виокремити географічну освіту в загальній структурі реформування освіти[4,5].

Перспектива шкільної географічної освіти базується на її інтеграції з екологічної, економічної, соціологічної, культурологічної освіти. Відповідно до «Концепції географічної освіти в основній школі» набувають нових рис географічні знання, вміння і компетенції, які відіграють важливу роль у розумінні сучасних глобалізаційних процесів та ідентифікації особистості сучасному суспільному просторі.

Географія відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, визначається складовою природничою освітньою галуззю, формуючи природничо-наукові компетентності у учнів, що допомагає їм розкрити власний творчий потенціал. Також варто зазначити, що пропонуються різні модельні програми. Відповідно до яких є певні особливості реалізації вимог Державного стандарту [1,2].

Географія відіграє важливу роль у військових конфліктах та умовах війни з різних точок зору, зокрема: воєнна стратегія та тактика (географічні умови, такі як рельєф, клімат, гідрографія та природні перешкоди, впливають на вибір військових стратегій та тактик; знання ландшафту та інших географічних особливостей допомагає військам планувати операції, визначати маршрути переміщення, обирати позиції оборони та атаки тощо); логістика (географічне положення має велике значення для логістичного забезпечення військ. Доступність та доступні маршрути транспортування залежать від географічних факторів, таких як наявність доріг, водних шляхів, портів тощо); визначення території та кордонів(географія грає важливу роль у визначенні кордонів, а також у вирішенні конфліктів, пов'язаних з територіальними претензіями); економічні та ресурсні аспекти (географічне

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.4.special>

<http://constructgeo.knu.ua>

розташування ресурсів, таких як нафта, газ, мінерали тощо, може впливати на економічні аспекти війни та конфлікту. Контроль над такими ресурсами може бути стратегічно важливим); гуманітарна допомога та рятувальні операції (географічні знання також важливі для організації гуманітарної допомоги, евакуації та рятувальних операцій під час військових конфліктів). Таким чином, важливість географії у військових операціях та умовах війни, яка допомагає зрозуміти та врахувати географічні фактори у плануванні та проведенні військових дій.

В межах такої наукової дисципліни як географія активно досліджується просторова неоднорідність ландшафтної оболонки Землі, просторові виміри життя суспільства та якість життя населення, а також адаптація суспільства до глобалізаційних процесів та тенденцій. Важливими напрямками досліджень є шляхи збереження біологічного та культурного різноманіття, забезпечення соціальної справедливості та участь у регіональному розвитку та містобудуванні. При цьому, географія зосереджується на вивченні поверхонь, вузлів, мереж та ієрархій, що сприяє розумінню географії ідентичностей, конфліктів, безпеки, нерівномірності та кіберпростору.

Протягом останніх десятиліть в Україні професійні географи активно залучаються та очолюють численні стратегічні напрями діяльності, пов'язані з поступовою інтеграцією країни до європейської спільноти. Ці напрями включають ландшафтне планування, розвиток екомереж, стратегічну екологічну оцінку та сталий просторовий розвиток, децентралізацію, реформування, комплексне управління прибережними смугами, використання європейського досвіду у плануванні території та вдосконалення Генеральної схеми планування території України та інші.

Останнім часом у вітчизняному освітньому та науковому середовищі спостерігаються негативні тенденції, пов'язані із занепадом науки та поширенням уявлень про географію лише як про шкільний предмет, втратою її ідейно-конструктивного потенціалу. Ми підкреслюємо, що саме географічна освіта озброює учнів не тільки знаннями про різні місця, регіони, громади, ресурси, природне та соціальне середовище, але й глибоким розумінням взаємодії суспільства з природним середовищем.

Міжнародна хартія географічної освіти підкреслює, що географія є життєво важливим предметом і ресурсом для XXI ст. для розуміння різноманітної та взаємопов'язаної мозаїки культур і територіальних громад на Землі. Звіт про стан географії показав, що географія в європейській вищій освіті є як мультидисциплінарною, так і міждисциплінарною, має бути посилення на джерело, тобто відіграє вирішальну роль у розвитку соціальної свідомості студентів, є передумовою для оціночних суджень і прийняття рішень для покращення соціальних відносин. Географічна грамотність є необхідною умовою для підвищення конкурентоспроможності, підтримки якості життя, захисту навколишнього середовища та забезпечення національної безпеки. Водночас трансформації географічної освіти в українському освітньому середовищі є фрагментарними та дискусійними.

Висновки. Освіта з географії має величезне значення як для індивідів, так і для суспільства в цілому. Географічна освіта допомагає людям краще зрозуміти світ, його різноманітність та складні взаємозв'язки між людьми, природою та суспільством. Важливість у прийнятті рішень щодо місця проживання, розвитку бізнесу, виборі маршрутів подорожей тощо. Розуміння географічних проблем, таких як зміна клімату, водні ресурси, енергетика, допомагає у виробленні стратегій сталого розвитку та збереженні природних ресурсів. Географічна освіта важлива для розуміння геополітичних конфліктів, взаємозв'язків між країнами та геостратегічних інтересів. Географічна освіта в школі відіграє ключову роль у розвитку учнів, надаючи їм не лише знання про світ, а й навички і компетенції, необхідні для успішного функціонування в сучасному світі.

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.4.special>

<http://constructgeo.knu.ua>

References

- Derzhavnyi standart bazovoyi serednoyi osvity. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>.
- Derzhavnyi standart bazovoyi i povnoyi zagalnoyi serednoyi osvity. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
- Didaktyka heohrafiyi : monohrafiya (elektronna versiya) / V.M. Samoilenko, O.M. Topuzov, L.P. Vishnikina, I.O. Dibrova. – K.: Nika-Tsentr, 2013
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.
- Zakon Ukrainy «Pro zahalnu serednyu osvitu». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.
- Kontseptsiya «Nova ukrayinska shkola». URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/>
- Malchykova D.S., Mezentsev K.V.. Publichnyi imidzh heohrafiyi v konteksti transformatsii standartiv bazovoyi serednoyi osvity: dosvid Ukrainy i svitu URL: <https://ukrgeojournal.org.ua/uk/node/741>
- Materialy dlya pidhotovky do olimpiady ta MAN z heohrafiyi URL: http://geography.pnpu.edu.ua/?page_id=775
- Modelna navchalna programa «Heohrafiya. 6-9 klasy» dlya zakladiv zahalnoyi serednoyi osvity (avt. Kobernik S. H., Kovalenko R. R., Hilberh T. H., Datsenko L. M.)
- «Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy» (nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12.07.2021 № 795) (u redaktsiyi nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 09.02.2022 № 143).
- Modelna navchalna programa «Heohrafiya. 6-9 klasy» dlya zakladiv zahalnoyi serednoyi osvity (avtory Zapototsky S.P., Karp'yuk H.I., Hladkovsky R.V., Dovhan A.I., Sovenko V.V., Datsenko L.M., Nazarenko T.H., Hilberh T.H., Savchuk I.H., Nikitchuk A.V., Yatsenko V.S., Dovhan H.D., Hroma V.D., Horovyy O.V.) «Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy» Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12.07.2021 № 795 (u redaktsiyi nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 11.04.2022 № 324).
- NUSH: Heohrafiya v bazoviy shkoli URL: <https://naurok.com.ua/stattya-nush-geografiya-v-bazoviy-shkoli-365119.html>
- Spezkurs «Osnovy dystantsiynoho zonduvannya Zemli: istoriya ta praktychne zastosuvannya» URL: <https://man.gov.ua/educators/courses/spezkurs-osnovi-distancijnogo-zonduvannya-zemli-istoriya-ta-praktichne-zastosuvannya>.